

**Academia Română
Institutul de Istorie „George Bariț”
Cluj-Napoca**

Rezumatul tezei doctorale

Filieri și mecanisme de propagandă nazistă în Banat. 1933 – 1945

**Coordonator :
Dr. Lucian NASTASĂ-KOVÁCS
Cercetător științific principal I**

**Doctorand:
Mihai Adrian PANU**

2012

I. Cuprins:

1. Introducere	8
1.2 Delimitări conceptuale și metode de lucru. Regimurile totalitare	10
1.3 Semnificații și dimensiuni ale politicului	12
1.4 Propagandă politică	14
1.5 Analiza de discurs și investigarea resurselor documentare	18
1.6 Istoriografia problemei și etapele documentării	21
1.7 Ipoteze de lucru în analiza profilului socio-politic al Banatului interbelic	25
1.8 Profilul identitar al Banatului: o perspectivă etno-simbolistă	29
2. Dimensiunea ideologică a național-socialismului.....	32
2.1 Caracteristici ale modelului totalitar nazist.....	34
2.2 Elemente ale organizării totalitare de tip nazist: conducătorul, organizația de partid, ritualul manifestărilor.....	35
2.3 Forme și mecanisme de recrutare politică în timpul celui de-al Treilea Reich... 40	
2.4 Strategiile îndoctrinării : nazismul din perspectiva conceptului de „religie politică”	47
2.5 Determinismul geopolitic și dinamica național-socialismului.....	51
2.5.1 Germania și România: profilul relațiilor bilaterale în perioada interbelică.....	55
2.5.2 Banatul în contextul socio-politic interbelic.....	59
2.6 Ideologie și contra-ideologie: relația concurențială dintre comunism și nazism. Implicații pentru Banatul interbelic.....	62
2.6.1 Ipostaze ale propagandei comuniste în Banat.....	66
3. Minoritatea germană din Banat și ascensiunea național-socialismului.....	72
3.1 Propagandă și îndoctrinare: Ipostaze ale ideologiei naziste în Banat.....	83
3.2 Organizații național-socialiste în Banat.....	97
3.3 Grupul Etnic German din România.....	110
3.3.1 Grupul Etnic German: Obiective, structură, mod de funcționare.....	113
3.3.2 Structura Grupului Etnic German din România.....	116
3.3.3 Grupul Etnic German din Banat.....	135
3.4 Volksdeutsche Mittelstelle și Grupul Etnic German.....	138
3.5 Minoritatea germană din România în era Schmidt.....	143
3.6 Poziția lui Andreas Schmidt în structurile S.S.....	146
3.7 Înarmarea secretă a germanilor din România de către SS.....	150
3.9 Operațiunea „1000 Mann-Aktion”.....	155
4. Filiere de propagandă nazistă: activitatea spionajului german în România.....	160
4.1 Organizarea, obiectivele și acțiunile Gestapo-ului.....	162
4.2 Activitatea Gestapo în România.....	168
4.3 Alte servicii secrete germane în România.....	171
4.4 Obiectivele organelor informative germane din România.....	173
4.5 Agenții activi în România. Metode de recrutare a informatorilor.....	174
4.6 Propagandă și diplomație: Activitatea Legației și a consulatelor germane în România.....	177
4.7 Spionaj și propagandă economică.....	191
4.8 Propaganda economică: Planul Funk. Noua ordine economică europeană.....	195
4.8.1 Lichidarea datoriilor financiare ale României față de Germania.....	197

4.8.2 Planul Funk și problema prețurilor.....	202
4.9 Religie și propagandă.....	205
4.10 Augustin Pacha: contactele cu Hitler și trecerea școlilor confesionale în administrarea Grupului Etnic German.....	210
4.10.1 Propaganda nazistă anti-clericală în Banat: presiunea N.E.D.R și intervenția lui Clemens Scherer.....	214
4.10.2 Episcopul Pacha în vizorul presei.....	217
4.11 Propaganda culturală.....	221
4.11.1 Film și propagandă în Banat.....	224
4.12 Propaganda nazistă și filiera tineretului: de la Wandervogel la Hitlerjugend...	228
5. Între „Vaterland” și România: construcția propagandistică a identității etno-culturale a șvabilor din Banat.....	235
5.1 Presa din Banat ca vector al propagandei naziste. Compatibilitățile dintre propaganda românească și cea germană.....	243
5.2 Metode ale propagandei naționaliste din presa bănățeană interbelică.....	253
5.3 Ideologie și propagandă în presa bănățeană de limbă germană.....	260
5.4 Strategii ale propagandei de presă naziste în România.....	268
5.5 Propaganda anti-germană din România.....	272
5.6 Imaginea României la nivelul opiniei publice germane.....	275
5.7 Metode de finanțare a propagandei naziste din România.....	278
5.8 Strategia privind distribuția materialelor de propagandă în Banat.....	280
6. Știință și ideologie: Dimensiunea științifică a propagandei.....	285
6.1 Curentul eugenist: Clarificări conceptuale și relevanța pentru limbajele socio-politice.....	286
6.2 Ipostaze ale programului eugenist în spațiul european: Eugenie pozitivă vs. eugenie negativă.....	289
6.3 Mișcarea eugenistă din România: Obiective, instituții, reprezentanți.....	295
6.4 Eugenie și biopolitică în spațiul românesc interbelic.....	299
6.5 Conceptul de „educatie” din perspectiva programului eugenist: Biologizarea actului pedagogic.....	301
6.6 Discursul eugenist asupra etniei: elita etnică.....	303
6.7 Conceptul de „interes național” și construcția eugenică a identităților de gen: Biotipologia femeii, problema căsătoriilor mixte.....	306
6.8 De la eugenie la arianizare: Evreii din Banat în vizorul propagandei naziste....	312
6.9 Ipostaze ale arianizării în Banat.....	319
7. Concluzii.....	325
8. Scurtă cronologie a perioadei studiate.....	336
9. Bibliografie.....	340
10. Anexe.....	355
11. Indice de nume și locuri.....	366

Cuvinte cheie: totalitarism, propagandă politică, național-socialism, Banat, minoritatea germană, eugenie, spionaj

Introducere

Istoria secolului al XX-lea este plină de evenimente ce au atras după sine mutații socio-politice majore mai ales pe continentul european. Fenomenele politice radicale survenite în condițiile apariției de noi viziuni asupra orânduirii sociale și politice, au determinat o adevărată reconfigurare a sferei politicului, o adaptare a întregului aparat conceptual specific acestui domeniu, la realitățile istorice ale momentului și mai mult decât atât, necesitatea îmbogățirii acestui aparat conceptual cu o terminologie înnoită, racordată la dinamica și sensul evenimentelor. Lucrarea de față își propune să aducă în discuție modul în care contextul istoric al perioadei interbelice a influențat dezvoltarea sau după caz regândirea unei părți semnificative a ideilor și terminologiei politicului. Concepte precum propagandă, politică sau regim totalitar reprezintă puncte centrale în lucrarea de față și plecând de la acest schelet tematic, se va urmări analiza dinamicii și ipostazelor fenomenelor politico-sociale ce au însoțit perioada dintre cele două războaie mondiale. Constelația politică a perioadei interbelice a fost marcată în primul rând de apariția și consolidarea fenomenelor totalitare. Dintre acestea cel mai mare ecou l-au avut național-socialismul german și bolșevismul rusesc, ambele făcându-se răspunzătoare pentru cele mai mari drame din istoria secolului al XX-lea.

Transformările sistemice care au marcat istoria secolului al XX-lea au generat numeroase dezechilibre de ordin politic și social în spațiul european. Reconfigurarea relațiilor de putere care a atras după sine o nouă dar firavă arhitectură de securitate precum și resetarea relațiilor interetnice au reprezentat condițiile propice intrării Europei în zodia radicalismelor politico-sociale și patologiilor statalității ce au culminat în conflicte manifeste de o rară intensitate. Primatul ideologiei a fost numitorul comun al tuturor acestor dezechilibre sistemice în măsura în care radicalismele politice europene

indiferent de profilul lor s-au revendicat de la ideologizarea unor atitudini sociale vindicative și a unor utopii salvaționiste. În același timp politica, atât cea națională cât și cea internațională, văzută în termeni de *realpolitik*, drept luptă pentru putere¹ a favorizat ascensiunea regimurilor politice totalitare și deteriorarea relațiilor între state. Factorul ideologic a reprezentat o constantă istorică a Europei de secol XX și a întreținut lungul conflict, în esență ideologic pe care istoricul german Ernst Nolte îl numește „război civil european”². Din acest punct de vedere național-socialismul nu este altceva decât expresia ideologică a eroziunii democrației europene și în mod necesar a patologiilor statului-națiune modern.

Pentru înțelegerea adecvată a condițiilor în care virusul totalitar a contaminat societățile europene în secolul trecut, o macroanaliză plasată la nivelul statului ca principal actor al scenei internaționale sau la nivelul regimurilor politice, ar fi din multe puncte de vedere reduționistă și neconcludentă. Această lucrare își propune să analizeze problematica emergenței și dezvoltării radicalismelor politice europene din secolul al XX-lea, nu doar prin prisma elementelor structurale și de taxonomie ale acestora ci mai ales prin investigarea modurilor de manifestare în contexte locale. Astfel, obiectivul principal al acestei lucrări ține de evidențierea ipostazelor propagandei naziste (ca principal vector totalitar) și a impactului pe care național-socialismul l-a avut în rândurile minorității germane din Banatul interbelic.

Fenomenul radicalizării sistemului politic în România interbelică suprapus influențelor exterioare ale național-socialismului german, generează un tablou conceptual complex. Această imagine de ansamblu va sta la baza analizei modului în care profilul societal al Banatului a suferit mutații identitare prin expunerea treptată la ideologia nazistă.

Investigarea acestor aspecte are, pe lângă avantajele de ordin metodologic, și un anumit caracter demistificator. Istoria Banatului nu trebuie să stea necondiționat sub semnul proverbialei toleranțe ascunse în spatele etichetei multiculturale, ci dimpotrivă să releve și episoadele marcate de intoleranță și tensiune interetnică, tocmai pentru a oferi

¹ Hans J. Morgenthau, *Politics among nations. The struggle for power and peace*, New York, Alfred A. Knopf Inc., 1948, p.17

² Vezi teza avansată de Ernst Nolte asupra dimensiunii ideologice a conflictelor ce au marcat Europa în secolul al XX-lea: Ernst Nolte, *Războiul civil european 1917 – 1945*, București, Corint 2005

un profil societal realist al acestei regiuni. Din perspectivă istorică identitatea Banatului nu ține neapărat de armonizarea diferențelor ci mai degrabă de accentuarea contrariilor. După Marea Unire din 1918 Banatul a suferit o mutație identitară majoră ce a atras după sine o resetare forțată a relațiilor interetnice. Expusă dezechilibrelor sistemice de pe continentul european, societatea bănățeană avea să se confrunte cu fenomene inedite: radicalizarea dialogului interetnic, raportul problematic (mai ales al minorităților) cu organismul statal nou creat, problema reprezentării politice, ascensiunea curentelor naționaliste și nu în ultimul rând, contextul geopolitic european cu directe implicații asupra etnicilor germani din România.

Istoriografia problemei și etapele documentării

Documentarea în vederea realizării acestei lucrări s-a făcut pornind într-o primă fază de la inventarierea lucrărilor publicate în limba română și germană pe tema istoriei politice a Banatului. Luată ca demers științific autonom, o istorie politică a regiunii bănățene în perioada interbelică nu a reprezentat obiectivul exclusiv al vreunei lucrări în limba română în ultimele decenii. Istoria șvabilor bănățeni a fost de cele mai multe ori tratată dintr-o perspectivă amplă (în sens temporal) fără a se insista pe detaliile care țin de profilul socio-politic distinct al acestei minorități, cu atât mai puțin în perioada 1933-1945. De asemenea puținele lucrări de istorie a șvabilor bănățeni se remarcă printr-un partizanat ideologic mai mult sau mai puțin asumat³, fapt ce le diminuează relevanța istoriografică și neutralitatea epistemică. Istoria politică a șvabilor bănățeni este încă un domeniu insuficient cercetat și insuficient valorificat atât în istoriografia română cât și în cea germană. Există o disproporție evidentă între demersurile științifice vizând minoritatea sașilor comparativ cu minoritatea șvabă, în defavoarea celor din urmă, fapt ce indică în primul rând slaba preocupare pentru trecutul unuia dintre cele mai importante grupuri etnice ale României. Trebuie de asemenea remarcată disproporția între lucrările dedicate subiectului general al istoriei șvabilor, apărute în limba germană comparativ cu

³ Vezi lucrarea lui William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, Temeswar, Facla Verlag, 1980 sau lucrarea lui Kaspar Hügel, *Die politische Geschichte der Banater Schwaben in Rumänien: Vom Ende des Ersten bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges(1914-1944)*, Lochau, Selbstverl. d. Verf., 1988

cele, mult mai puține, apărute în limba română. Cea mai mare parte a scrierilor care au avut ca obiect investigarea istoriei șvabilor din Banat, au ca punct central prezentarea sistemului de învățământ al acestei minorități⁴. Ele reprezintă un reper istoriografic valoros chiar dacă favorizează latura descriptivă a dinamicii sistemului școlar din Banat.

În ceea ce privește categoria surselor editate avute în vedere pentru documentarea acestei lucrări, esențiale s-au dovedit contribuțiile lui Johann Böhm⁵. Deși tema centrală a scrierilor lui Böhm este reprezentată de problematica Grupului Etnic German la nivelul întregii țări, fără abordări substanțiale ale implicării etnicilor șvabi în această chestiune, demersul științific și mai ales calitatea documentării, rămân repere importante în cercetarea istoriei minorității germane din România. Lucrările lui Johann Böhm respectă criteriul neutralității științifice în raport cu tema cercetată și beneficiază de o bogată documentare însă, nu poate fi trecută cu vederea o anumită tendință de generalizare a faptelor, survenită pe fondul ignorării contextelor particulare. Această lipsă de proximitate față de obiectul studiului este în câteva cazuri dublată de unele neconcordanțe în ceea ce privește datele istorice avansate de autor⁶. Lipsa concordanței între detalii cu caracter istoric se poate observa și în lucrarea lui Klaus Popa „Deutsche Forschung im Südosten“ (Cercetarea germană în sud-est n.t.). Dl. Popa avansează de exemplu data de 1 iulie 1941⁷ ca moment al înființării institutului de cercetare al G.E.G deși, conform documentelor de arhivă, evenimentul a avut loc puțin mai târziu, pe data de 1 septembrie 1941⁸. Faptul că există încă inadvertențe în prezentarea istoriei minorității germane din

⁴ Vezi Anton Valentin, *Die Banater Schwaben*, München, Buchdruckerei Oliver Ledermüller 1959; Hügel Kaspar, *Das Banater deutsche Schulwesen in Rumänien von 1918 bis 1944*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes 1968; Kotzian Ortfried, *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungsfeld zwischen Volksgruppe und Staat*, Univ. Diss. Augsburg 1983

⁵ Vezi: a) Böhm Johann, *Das Nationalsozialistische Deutschland und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien. 1936-1944*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 1985, b) Böhm Johann, *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich. 1933-1940*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 1999, c) Böhm Johann, *Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien und das Dritte Reich. 1941-1944*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 2003, d) Böhm Johann, *Nationalsozialistische Indoktrination der Deutschen in Rumänien 1932-1944*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 2008

⁶ Vezi Johann Böhm, *Nationalsozialistische Indoktrination der Deutschen in Rumänien 1932-1944*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 2008, p. 146. Cifrele avansate de Johann Böhm în ceea ce privește sistemul de învățământ administrat de Grupul Etnic German, diferă în unele cazuri de situația descrisă în documentele oficiale, precum raportul asupra situației G.E.G din arhiva Ministerului German de Externe: PA AA, R100543, Inland II D, p. 23, Leistungs- und Lagebericht der Deutschen Volksgruppe in Rumänien

⁷ Klaus Popa, *Deutsche Forschung im Südosten*, în Ingo Haar, Michael Fahlbusch, *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, K.G. Saur München 2008, p. 112

⁸ PA AA, R100543, Inland II D, p. 25, Leistungs- und Lagebericht der Deutschen Volksgruppe in Rumänien

România denotă în primul rând insuficiența valorizării a resurselor documentare avute la dispoziție. În al doilea rând trebuie subliniat că temele ce țin de trecutul etnicilor germani, mai ales a celor din Banat, se cer aprofundate și abordate printr-un instrumentar teoretic adecvat care poate merge de la perspectivele istoriei politice până la cele ale studiilor culturale.

Contribuții esențiale la istoria șvabilor bănățeni au avut vechii activiști ai Grupului Etnic German. Amintim în acest sens lucrarea lui Nikolaus Hans Hockl (*Das deutsche Banat. Seine geschichtlich-politische Entwicklung und Aufgabe, Temeschburg, Buchdruckerei Anwender&Sohn 1940*), memoriile lui Hans Ewald Frauenhoffer (*Erinnerungen und Erlebnisse eines „Volksparteilers“ aus der Zeit des Kampfes um die nationale Erneuerung des Banater Deutschtums, München Gernlinden, Sommer 1981*) sau cartea lui Hans Hartl (*Das Schicksal des Deutschtums in Rumänien, Würzburg, Holzner, 1958*). Deși oferă o viziune ușor partizană, aceste lucrări oferă o perspectivă de proximitate asupra condițiilor socio-politice ale vremii. Relevanța acestor surse pentru discursul istoriografic actual este dată de valorificarea lor în texte recente privind istoria Banatului⁹.

Pe lângă materialele editate în procesul de documentare o atenție deosebită a fost acordată presei interbelice și mai ales documentelor de arhivă. Identificarea și valorificarea științifică a unor astfel de materiale s-a făcut după cum urmează:

- a) Presa perioadei interbelice, în special cea de limbă germană, care în multe cazuri constituie o adevărată radiografie a societății și curentelor de idei din acea vreme. Filiera ideologică reprezentată de presă este cu atât mai relevantă științific, cu cât multe publicații au apărut și au funcționat ca organe de presă ale diferitelor organizații politice, dintre care unele puternic afiliate ideologic. Dintre publicațiile cu încărcătură ideologică se remarcă cele direct finanțate de Germania hitleristă și care aveau o linie propagandistică direct trasată de Berlin cum ar fi revista *Volk im Osten*, *Volk und Schule* sau organele de presă ale unor formațiuni politice, precum *Extrapost*, *Der Landbote* etc. Accesul la ziarele și revistele din

⁹ Vezi Georg Wildmann, *Donau-schwäbische Geschichte. Die Tragödie der Selbstbehauptung im Wirkungsfeld des Nationalismus der Nachfolgestaaten 1918-1944*, München, Reihe 3, Donauschwäbische Kulturstiftung, 2010. Această lucrare preia în cea mai mare parte informațiile prezentate de Hans Ewald Frauenhoffer în memoriile sale: *Erinnerungen und Erlebnisse eines „Volksparteilers“ aus der Zeit des Kampfes um die nationale Erneuerung des Banater Deutschtums*, München Gernlinden, Sommer 1981

acea vreme, atât cele de limbă germană cât și cele scrise în română s-a făcut apelând la următoarele instituții:

- Biblioteca Județeană Timiș, secția documentar-periodice
- Muzeul presei „Sever Bocu“ din Jimbolia, județul Timiș
- Arhiva Institutului pentru istorie și cultură germană în Europa de sud-est (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas – IKGS) din München, Germania
- Biblioteca institutului pentru studii sud-est europene (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung – IOS) din Regensburg, Germania
- Biblioteca institutului pentru istoria și cultura șvabilor dunăreni (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde – IDGL) din Tübingen, Germania

b) Materialele de arhivă. Aceste resurse au fost esențiale în documentarea lucrării prin prisma informațiilor (multe dintre ele în premieră), despre problematica etnicilor germani din România în general și a celor din Banat în special. Etapa documentării și prelucrării materialelor arhivistice a fost cea mai lungă și a presupus accesul la următoarele baze de date:

- Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Timiș, Timișoara
- Arhivele Nationale ale României, București
- Archivum Dioecesanum Timisoarense, ADT, (Arhiva Diecezană Romano-Catolică de Timișoara)
- Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.), București
- Das Bundesarchiv (Arhivele Federale Germane), Berlin Lichterfelde, în continuare prescurtat “BArch”.
- Das politische Archiv des Auswärtigen Amtes (Arhiva politică a Ministerului German de Externe), Berlin Mitte, în continuare prescurtat “PA AA”

Dintre resursele avute la dispoziție pe parcursul realizării acestei cercetări, esențiale s-au dovedit Arhiva Ministerului German de Externe din Berlin și Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității din București. Ambele dispun

de resurse documentare bogate, relevante pentru studierea istoriei șvabilor bănățeni în perioada interbelică. Modul în care aceste resurse documentare au fost utilizate în această lucrare precum și punctele de vedere avansate pe parcurs sunt asumate fără rezerve de autor.